

K PRAMEŇOM RUSKÉHO KOMUNIZMU

N. BERĎAJEV: *Pramene a zmysel ruského komunizmu*. Bratislava, Sergej Chelemendik-press 1991, 185 s.

Ak sa dnes vraciame k Berďajevovej knihe z roku 1937 (opätovne vyšla v Paríži v roku 1955), robíme to najmä preto, že sa zhodne s Adamom Michnikom domnievame, že „nestačí povedať pravdu o hitlerizme a boľševizme, aby sme vyslobodili svoju pamäť. Aby sme oslobodili svoju pamäť, aby sme sa stali slobodnými ľuďmi, musíme povedať pravdu o svojej histórii, čiže o sebe samých ... o svojej duchovnej minulosti“ (Sokratov tieň. Fragment 1992, č. 8, s. 17). Vnútnú potrebu (azda až povinnosť) povedať pravdu o svojej histórii, o histórii „ruskej idey“, pociťoval podľa všetkého aj Nikolaj Berďajev pri koncipovaní tejto svojej knihy, keď sa pokúšal zachytiť a reflektovať duchovnú minulosť Ruska ako ustavičné duchovné hľadanie: filozoficko-historické, kultúrologické, historicko-filozofické i náboženské. Všetko to, čo sa súhrnne označuje pojmom „ruská idea“. Po V. Soloviovi bol najprenikavejším bádateľom a analytikom „ruskej idey“. Výsledkom jeho celoživotného úsilia na tomto poli sa stala kniha *Ruská idea* (1946), ktorá predstavuje panoramatický náčrt filozofie ruských dejín a naráciu o filozofických a náboženských učeniach, o socialistických ideách a liberálnych koncepciách najvýznamnejších ruských mysliteľov posledných dvoch storočí. Stredobodom Berďajevovho záujmu nie sú dejiny Ruska ako také, ale dejiny ruského myslenia, v ktorom sa sprítomnila ruská idea so svojim výrazným utopizmom, primárnym záujmom o budúcnosť a neschopnosťou (či neželaním) žiť v prítomnosti, so svojou neutíchajúcou vierou v spásanosné poslanie Ruska.

Základné myšlienky tejto knihy, ako aj viaceré doslovne rovnaké hodnotenia sú prezentované už v recenzovanej práci *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, čo si rozhodne treba všimnúť. Hneď v úvodnej kapitole sa Berďajev zamýšľa nad ruskou náboženskou ideou v kontexte histórie ruského štátu. Verný svojej paradigme sa snaží odhaliť národné korene ruského komunizmu, jeho determinovanosť ruskými dejinami a ruskou národnou mentalitou – oboje možno podľa jeho názoru charakterizovať len protikladmi. Zdôrazňuje východný charakter ruského komunizmu ako vyústenie dlhotrvajúceho zápasu Východu a Západu v duši ruského národa, čo sa najmarkantnejšie prejavilo v spore slavianofilov a západníkov. Pri sledovaní procesu formovania ruskej inteligencie, ktorá na rozdiel od západnej bola predovšetkým ideologickým (a nie profesijným a ekonomickým) zoskupením, Berďajev upriamuje pozornosť na jej charakteristické črty (nezakorenenosť, sociálna rojčivosť, schopnosť prinášať obeť, rozkolnícka morálka, ideový fanatizmus, ortodoxia v myslení, dogmatizmus, maximalizmus, modloslužobníctvo) a osobitne akcentuje ruskú schopnosť bezvýhradne sa oddať sociálnym ideám, priam neprekonateľný sklon k socializmu. To všetko pripravovalo podľa neho v ruskej spoločnosti nadšenie pre komunizmus. Nie náhodou akoby mimochodom poznamenáva, že prvými marxistami na svete (už koncom štyridsiatych rokov v Paríži) boli práve Rusi.

V nasledujúcich kapitolách Berďajev analyzuje a hodnotí zástoj slavianofilov i západníkov, Čaadajeva i petraševcov, Gercena i Belinského, hlavného ideológa nihilizmu (typický ruský fenomen) Pisareva i Černyševského v dejinách ruského vedomia (najmä v dejinách ruskej národnej a sociálnej idey). Nešetří pritom epitetami: „potenciálny marxista“ (Belinskij), „askéta bez požehnanja“ (Pisarev), „predchodca komunizmu“ (Černyševskij). Na postave Belinského, ktorého pokladá za predchodcu boľševickej morálky, ukazuje morálno-psycho-

logické korene ruského socializmu. Domnieva sa, že práve Belinskij „viac ako kto iný by mal byť začlenený do ideovej genealógie ruského komunizmu“ (s. 40), a to nielen pre jeho morálne vedomie, ale aj pre jeho sociálne názory. Vedomie ruskej inteligencie ovládala podľa Berďajeva v prvom rade „idea sociálnej objednávky“.

Už z týchto charakteristík je zrejmé, že Berďajev tu uplatňuje striktný teleologický determinizmus, pričom minulosť hodnotí podľa prítomnosti a predchádzajúce udalosti podľa nasledujúcich. Tento postup je príznačný pre tzv. totalitárnu školu v soviológii, ktorej zásadnými kritikmi sú napríklad H. Arendtová, S. Cohen či Roj Medvedev. Na margo takého prístupu Arendtová výstižne poznamenáva, že nám poskytuje „axiomatické hodnotenie“, a nie skutočnú historickú analýzu. Medvedev v ňom vidí cestu historického ospravedlnenia, a nie odsúdenia napr. fenoménu stalinizmu. Berďajev podľa nášho názoru ani natoľko nevysvetľuje podstatu ruského komunizmu, ako s veľkou dávkou invencie dokladá známu tézu, že v dejinách nie je nič úplne nové, čo by nemalo pevné korene v blízkej či vzdialenej minulosti. Markantne sa to prejavuje v jeho interpretácii ruského národnictva a anarchizmu. Leninovu ideovú genealógiu vedie napr. k zlovestnej, hrôzostrašnej postave Nečajeva, ktorý „v mnohom predznamenáva typ boľševickej organizácie strany, krajne centralizovanej a despotickej“ (s. 61). Aj burič Bakunin bol podľa Berďajeva „komunistom, ale jeho komunizmus bol protišťatny, anarchický“ (s. 65). Berďajev si zvlášť všimá niektoré Bakuninove prorocké predpovede, o. i. aj túto: Ak sa nejaký národ v svojej krajine pokúsi o realizáciu marxizmu, bude to najstrašnejšia tyrania, akú kedy videl svet. Veľa spoločných rysov s Leninom nachádza Berďajev aj u najvýznamnejšieho teoretika revolúcie v sedemdesiatych rokoch – u „boľševika“ P. Tkačova. Osobitné miesto venuje hrdinskej postave A. Žel'abova, ktorý podľa Berďajeva „svojím svetonázorom nebol predchodcom ruského komunizmu, ale metódami organizácie a činmi ním bol“ (s. 73). Práve táto postava azda najväčšmi oprávňuje Berďajeva urobiť záver, že „dejiny ruských revolucionárov, to je jedno martyrológium“, ktoré komunisti využili ako mravný kapitál.

Vzhľadom na limitovaný rozsah recenzie sa k ďalším kapitolám môžeme vyjadriť skutočne len telegraficky. Aj dnešného čitateľa si určite podmaní Berďajevova recepcia ruskej literatúry 19. storočia a jej prorocत्व i predtých blížiacej sa katastrofy, konca historickej epochy, svojráznej „apokalypsy vnútri dejín“. Meritórne reflektovanie tvorby Dostojevského, Tolstého, K. Leontieva a N. Fiodorova v intenciách témy knihy je pozoruhodné.

Súčasných zástancov i kritikov marxizmu nepochybne zaujme Berďajevove hodnotenie klasického marxizmu vôbec a ruského marxizmu zvlášť. Dušu marxizmu nevidí v ekonomickom determinizme, ale v učení o vykúpení, o mesiášskom poslaní proletariátu, o nadchádzajúcej dokonalej spoločnosti, ktoré sa stáva predmetom viery, náboženstva, stáva sa „sekularizáciou starožidovského mesiášskeho povedomia“ (s. 98). V marxizme (najmä u mladého Marxa) nachádza prvky ozajstnej existenciálnej filozofie, ktorú rozvíja potom napr. G. Lukács. V Rusku ale dochádza podľa Berďajeva k rusifikácii a orientalizácii marxizmu. Ani revolúcia v Rusku neprebíhala podľa Marxa, ale v mene Marxa. „Komunizmus sa ukázal ako neodvratný osud Ruska, vnútorný moment v osude ruského národa“ (s. 113). „Celé dejiny ruskej inteligencie pripravovali komunizmus“ (s. 129), no pritom „revolúcia, o ktorej vždy inteligencia rojčila, bola jej koncom“ (s. 153). „Ruský komunizmus ... je deformáciou ruskej idey, ruského mesianizmu a univerzalizmu, ruského hľadania ríše spravodlivosti ... Ale ruský komunizmus je väčšmi spätý s ruskými tradíciami, než si to obvykle o ňom ľudia myslia, s tradíciami nielen dobrými, ale aj veľmi zlými“ (s. 153). Ruský komunizmus pokladá zo svojho hľadiska za celkom vysvetliteľný jav, správne pritom zdôrazňuje, že vysvetlenie nie je však ešte ospravedlnenie.

Nebolo by iste vonkoncom korektné podozrievať Berďajeva z ospravedlňovania ruského komunizmu. Ved' celoeurópsky význam jeho filozofie spočíva práve v dôslednej kritike všetkých foriem a prejavov totalitarizmu, v ustavičnej obhajobe slobody, v jeho akcentovaní

primátu duchovných hodnôt, v hľadaní zmyslu ľudského života a dejín v intenciách kresťanského personalizmu. Berd'ajevova kritika komunistického totalitného štátu, sovietskej autokracie a autoritárstva je jednoznačne odsudzujúca. Avšak v rámci ním zvoleného explikačného postupu, na ktorý sme poukázali vyššie, sformuloval závery, ktoré sú aj po vyše päťdesiatich rokoch predmetom ostrých diskusií. Za všetky kontroverzné názory spomeniem rozsiahlu štúdiu A. Cipka *Sú dobré naše princípy?* (Novyj mir 1990, č. 4). Autor v nej o. i. popiera existenciu akéhosi špecifického ruského marxizmu a snaží sa dokázať, že socializmus sa budoval podľa Marxa a v úplnej zhode s jeho ekonomickou teóriou. A tak myšlienkové poslanstvo Berd'ajevovej knihy, ktoré hádam najlepšia vystihuje Čaadajevov výrok: „Láska k vlasti je krásna vec, ešte krajšia je však láska k pravde“, je dnes, ako vidieť, nanajvýš aktuálne.

Škoda len, že sa jej slovenské vydanie vyznačuje nízkou jazykovou kultúrou. Editorovi by malo v oveľa väčšej miere záležať aj na precíznom dodržaní neodmysliteľných zásad vydavateľskej praxe.

Raisa Kopsová

MASARYK A MYŠLENKA EVROPSKÉ JEDNOTY

Sborník príspevků konference konané ve dnech 13. a 14. června 1991 na Univerzitě Karlově v Praze, Praha 1992,

Zmíním se krátce o příspěvcích této konference s mezinárodní účastí.

Theodor Syllaba ve studii *T. G. Masaryk o demokratické budoucnosti Evropy* zdůraznil nutnost orientace na díla těch myslitelů minulosti, kteří usilovali o hlubší pojetí skutečnosti. Mezi ně patří TGM. Syllaba poukázal na růst evropské a mezinárodní orientace jeho myšlení, na důraz, jaký kladl na hledání evropské jednoty; celá, nejen evropská společnost měla pak vybědnout z krize, a Masaryk k tomu hledal cesty v pravé demokracii, náboženství a v rozvoji humanity. V příspěvku je zahlédnut vliv Toquevillův a Millův na Masarykovo pojetí demokracie, lidské svobody a na hledání pravdy za každých, i pokřivených podmínek.

Vittorio Pons ve svém příspěvku *Počátky myšlenky panevropské* zmiňuje obsáhlé dílo R. N. Coudenhove-Kalergiho, a to ve vztahu k T. G. Masarykovi, jehož si hrabě Coudenhove-Kalergi velmi vážil, což je v příspěvku výslovně dokumentováno. Masaryk usiloval o sjednocenou Evropu, nicméně ve chvíli, kdy s touto myšlenkou přichází Kalergi, Masaryk říká: „Myslím, že čas pro Panevropu ještě nedozrál“.

Jaroslava Opata zaujalo *Masarykovo evropanství jako pojem a politický program*. Zmiňuje se o ideji Masarykovy *Nové Evropy*, že byla vlastně postavena proti pangermánské koncepci Mitteleuropy, jež měla nacionalistický, hegemoniální charakter; proti tomu stojí Masarykova koncepce spolupráce rozvíjejících se evropských národů na poli hospodářském, politickém i kulturním. Dále je vyzdvížen myšlenkový pendant tohoto Masarykova pojetí soužití: je to myšlenka humanity.

Masarykovou cestou k nové Evropě se zabýval Zdeněk Šolle. Vidí Masarykovu kritiku radikalismu, revoluce, nacionalismu, i to, jak došlo posléze u Masaryka samotného k určitému obratu k revoluci a radikálnosti, a to v období, kdy začal „bořit Rakousko“; tehdy k tomu dozrál čas. Nikdy však, jak líčí Šolle, nepřestal být Masaryk demokratem a humanistou, který zakládá své – i politické – činy na všelidské ježíšovské lásce. Evropu nazíral podle autora Masaryk jako sjednocující se Evropu demokracie, míru a svobody.